

Віталій Письменний

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Навчальний посібник

**Тернопіль
2026**

УДК 336.1

Автор:

Письменний В. В. – д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та фінансів Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

Рецензенти:

Буртняк І. В. – д. е. н., професор, професор кафедри економічної кібернетики Карпатського національного університету ім. В. Стефаника

Івашко О. А. – д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів Волинського національного університету ім. Л. Українки

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя (протокол №8 від 27.10.2026)

Письменний В. В. Бюджетна система: навч. посіб. /
П 35 В. В. Письменний. – Тернопіль: ФОП Паляниця В. А.,
2026. – 204 с.

ISBN 978-617-8751-27-2

У навчальному посібнику розкрито теоретичні засади бюджету та бюджетної політики, висвітлено принципи побудови бюджетної системи й організацію бюджетного процесу. Значну увагу приділено формуванню доходів бюджету, витрачання бюджетних коштів, аналізу природи бюджетного дефіциту та джерел його фінансування, особливостям міжбюджетних відносин. Окремий розділ присвячено питанню контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Посібник орієнтований на студентів, які прагнуть сформувати цілісне розуміння функціонування бюджетної системи, а також на викладачів і науковців, для яких він може бути використаний у навчальній та науковій діяльності.

УДК 336.1

ISBN 978-617-8751-27-2

© Письменний В. В., 2026
© ТНТУ ім. І. Пулюя, 2026

*Світлій пам'яті мого батька Письменного Валерія Івановича,
чия любов до науки, працьовитість, мудрість і людяність стали
для мене джерелом натхнення та дороговказом у житті.*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТУ ТА БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ	
1. Соціально-економічна сутність і призначення бюджету	9
2. Функції бюджету	13
3. Складові частини бюджету	17
4. Бюджетна політика	20
5. Бюджетний механізм і його роль у реалізації бюджетної політики	25
Практичне завдання	30
Тести	31
Запитання для перевірки знань	32
Тематика самостійної роботи	33
Література	33
Розділ 2. БЮДЖЕТНА СИСТЕМА І ПРИНЦИПИ ЇЇ ПОБУДОВИ	
1. Поняття та структура бюджетної системи	34
2. Принципи побудови бюджетної системи України	38
3. Бюджетна класифікація та її склад	42
Практичне завдання	50
Тести	50
Запитання для перевірки знань	52
Тематика самостійної роботи	53
Література	53
Розділ 3. БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС	
1. Організаційні засади бюджетного процесу	55
2. Бюджетний процес на державному рівні	58
3. Бюджетний процес на місцевому рівні	64
4. Прозорість та участь громадськості у бюджетному процесі	68
5. Гендерно-орієнтоване бюджетування	72
Практичне завдання	75
Тести	75
Запитання для перевірки знань	77
Тематика самостійної роботи	77

Література	78
Розділ 4. СИСТЕМА ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ	
1. Сутність і види доходів бюджету	79
2. Методи та джерела формування бюджетних доходів	83
3. Склад доходів державного бюджету	88
4. Склад доходів місцевих бюджетів	98
Практичне завдання	111
Тести	112
Запитання для перевірки знань	114
Тематика самостійної роботи	114
Література	115
Розділ 5. СИСТЕМА ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ	
1. Сутність і класифікація видатків бюджету	116
2. Склад видатків державного бюджету	119
3. Склад видатків місцевих бюджетів	122
4. Розпорядники бюджетних коштів та їхні функції	126
Практичне завдання	131
Тести	131
Запитання для перевірки знань	133
Тематика самостійної роботи	133
Література	134
Розділ 6. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ І ДЖЕРЕЛА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ	
1. Дефіцит і профіцит як показники стану бюджету	135
2. Причини виникнення та наслідки бюджетного дефіциту	138
3. Джерела фінансування бюджетного дефіциту	142
Практичне завдання	144
Тести	145
Запитання для перевірки знань	146
Тематика самостійної роботи	147
Література	147
Розділ 7. МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ ТА СИСТЕМА МІЖБЮДЖЕТНИХ ТРАНСФЕРТІВ	
1. Організація міжбюджетних відносин	149
2. Вертикальне та горизонтальне бюджетне регулювання	152

3. Види міжбюджетних трансфертів	154
4. Дотації та порядок їх розрахунку	158
5. Субвенції та особливості їх розподілу	160
Практичне завдання	164
Тести	164
Запитання для перевірки знань	166
Тематика самостійної роботи	167
Література	167

Розділ 8. ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Сутність, види та форми контролю за дотриманням бюджетного законодавства	169
2. Система органів бюджетного контролю в Україні	173
3. Порухення бюджетного законодавства та застосування заходів впливу	176
Практичне завдання	181
Тести	182
Запитання для перевірки знань	183
Тематика самостійної роботи	184
Література	184

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Додаток А. Планові та фактичні обсяги доходів Державного бюджету України за 2021–2025 рр.	192
Додаток Б. Планові та фактичні обсяги доходів місцевих бюджетів України за 2021–2025 рр.	194
Додаток В. Планові та фактичні обсяги видатків Державного бюджету України за 2021–2025 рр.	196
Додаток Г. Планові та фактичні обсяги видатків місцевих бюджетів України за 2021–2025 рр.	198
Додаток Д. Планові та фактичні обсяги міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам України за 2021–2025 рр.	200

ПЕРЕДМОВА

Функціонування бюджетної системи є одним з фундаментальних елементів економічної архітектури держави, через який забезпечується формування та розподіл фінансових ресурсів. Бюджети у своїй функціональній ролі виступають складними інструментами узгодження економічних можливостей із суспільними потребами, де кожне рішення щодо доходів і видатків відображає баланс між обмеженістю коштів й масштабом зобов'язань. Звідси випливає потреба у вивченні державного та місцевих бюджетів як цілісної системи з власною логікою функціонування і внутрішніми суперечностями.

У навчальному посібнику розкрито теоретичні засади бюджету та бюджетної політики як взаємопов'язаних категорій фінансової науки. Зокрема, бюджет розглядається не лише як технічний фінансовий документ або план доходів і видатків, а як багаторівнева інституційна конструкція, що відображає структуру економічних відносин у суспільстві та характер розподілу фінансових ресурсів між державою й органами місцевого самоврядування. У цьому контексті бюджетна політика постає інструментом цілеспрямованого впливу на державотворчі процеси, що визначає пріоритети розвитку та механізми фінансового забезпечення.

Зміст посібника також охоплює питання організації бюджетного процесу, що характеризується безперервним циклічним рухом від формування бюджетної політики до практичного виконання бюджету і подальшого контролю за результатами його реалізації. У межах цього процесу відбувається складна взаємодія між різними суб'єктами, кожен з яких виконує визначені функції та несе відповідальність за окремі етапи бюджетного управління. Такий підхід дозволяє розглядати бюджетний процес системою інституційних взаємодій, в якій узгоджуються політичні рішення держави, економічні обмеження та соціальні пріоритети розвитку.

Важливе місце у посібнику відведено доходам і видаткам. Доходи розглядаються як основа формування фінансових ресурсів, що визначає можливості органів влади щодо виконання покладених на них завдань. Видатки розкриваються як інструмент практичного

втілення бюджетної політики, через який здійснюється розподіл бюджетних коштів між різними сферами суспільного розвитку та забезпечується досягнення визначених державних пріоритетів. Окрему увагу приділено міжбюджетним відносинам, які виступають механізмом горизонтального та вертикального бюджетного вирівнювання.

Завершальний блок посібника присвячено організації системи контролю за дотриманням бюджетного законодавства. У ньому контроль є невід'ємним елементом бюджетного процесу, що забезпечує дотримання встановлених норм, процедур і фінансової дисципліни на усіх його етапах. Крім виявлення можливих порушень, йдеться про забезпечення належного рівня обґрунтованості, прозорості й узгодженості управлінських рішень. У цьому контексті контрольні механізми виступають складовою системи управління бюджетом, впливаючи на якість планування та ефективність використання фінансових ресурсів.

Загалом посібник спрямований на формування цілісного та системного розуміння бюджетної системи як складного багатовимірного інституційно-економічного явища. У ньому поєднано нормативно-правові засади, організаційні механізми й економічну логіку функціонування бюджетних відносин, що дозволяє розглядати бюджет у форматі взаємопов'язаної системи, де відбувається узгодження фінансових ресурсів, повноважень та управлінських рішень. Методологічна побудова матеріалу забезпечує послідовне засвоєння знань і формування прикладних навичок, необхідних для опанування теорії та практики бюджетних відносин.

З повагою та вдячністю – автор